

Jugoszlávia 1918–1990

NIEDERHAUSER EMIL

A soknemzetiségű jugoszláv állam számos, valamikor a középkorban önálló államból jött létre. Lényegében véve azonban két nagy területre volt osztható. A nyugati tartományok a korai újkortól kezdve a Habsburg-birodalomhoz tartoztak. A keletiek századokig az oszmánok uralma alatt álltak. A kettősség a társadalmi struktúrában, a mentalitásban nagy különbségeket jelentett. Ezen túlmenően meg ott volt az etnikumok tarkasága, nyugaton szlovének, horvátok, olaszok, meg mindentelé németek is. Keleten szerbek, montenegróiak, macedónok, akik sokáig bolgároknak számítottak, a délvídeken magyarok, németek, meg a történelmi Magyarország számos egyéb nemzetisége. Szerbia 1817 óta az oszmán birodalom hűbéres fejedelemsége, 1878-tól kezdve már önálló és egyre terjeszkedő. Horvátország a Habsburg-birodalom egyik királysága, bizonyos belső önállósággal. A szlovének ilyenrel nem rendelkeztek, eltűntek néhány osztrák tartományban. Dalmácia nem tett ki egy országot Horvátországgal, nem Magyarországtól, hanem Ausztriától függött. Bosznia-Hercegovina az oszmán birodalomhoz tartozott, 1878-ban a Habsburg-monarchia megszállta, 1908-ban annektálta.

1850-ben Bécsben a szerbek és a horvátok megállapodtak a közös nyelvben, eredetileg a szerb egyik hercegovinai nyelvjárásában, ez lett az irodalmi nyelv, a horvátok latin betűkkel írták, a szerbek cirillel. Már ez is felvetette a kapcsolat kérdését, a horvátok akkor már két évtizede ezt a nyelvet használták. Nemcsak kapcsolatról volt szó. Ha egy nyelvet beszélnek, akkor egy nemzetet is alkotnak vagy legalábbis két testvér-nemzetet. A viszony sokáig bizonytalan volt. Az egyesülés gondolata sok értelmiségiben élt. Sokféle elképzelése alakult ki annak módjára nézve: az Osztrák-Magyar Monarchián belül, vagy a szerbek vezetésével. Az oszmán birodalom fokozatos felbomlása a szerbeknek kedvezett, még Macedónia legnagyobb részét is megszerezték. A Habsburg-birodalom felbomlása nem látszott valószínűnek, ezért kellett azon belül tervezni.

Az első világháború kitörésével a helyzet alapvetően megváltozott. A felszabadulás persze nem látszott közelinek. 1915-ben a Monarchia elfoglalta egész Szerbiát, a kormányt Korfu szigetére kellett menekülnie. 1917-ben horvát emigránsokkal ott kötötték meg az egyezményt, amelynek értelmében a győzelem után közös államot hoznak létre a Karadjordjevic-dinasztia vezetése alatt. Akkorra már a Monarchián belül nagy volt az elégedetlenség, a háborús kimerültség. Az új délszláv állam gondolata valóban széles körökben biztatónak tűnt. 1918 őszén sorra megalakultak a nemzeti tanácsok. Amikor híre támadt, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia fegyverszünetet kért a győzte szövetségeseiktől, felgyorsultak az események.

1918. október 28-án a Szlovén Nemzeti Tanács bejelentette az ország elszakadását a Monarchiától. Másnap Horvátországban a Nemzeti Tanács kinyilvánította az ország függetlenségét. Október 30-án Bosznia-Hercegovina bejelentette csatlakozását Szerbiához. Addigra persze a hadsereg meg a kormány már visszatért az országba, s megkezdte az észak felé történő terjeszkedését. November 8-án Montenegro (Crna Gora) nemzeti tanácsa döntött a Szerbiához való csatlakozásról, november 26-án ezt a parlament is elfogadta. December 1-jén Sándor régensherceg atyja, Péter király nevében fogadta Belgrádban a horvátok és szlovének küldöttségét. Kikiáltották a Szerbek, Horvátok és Szlovének Királyságának a megalakulását, amely alkotmányos, parlamentáris állam lesz. Az akkori forradalmi Európában persze másra nem is lehetett gondolni, legfeljebb a köztársaságra, de hát Szerbia erősebb volt.

1919. május 1-jén a párizsi békekonferencia elismerte az új államot, Szerbia érdemei miatt, győztes szövetségesként. A békeszerződések megszabták az új állam határait északon és nyugaton. Az igényelt területek közül az Isztriai félsziget és Fiume (Rijeka) Olaszorszáé lett, Zárával (Zadarral) és sok adriai szigettel együtt. Az új állam így is jóval több mint 200000 km² területű lett.

Az új állam szinte Európa volt kicsiben, görög és római antikvitásokkal, olasz középkorral, osztrák barokkal, iszlám művészettel. Bányakincsekben is gazdag, de ezek kiaknázása még lassan ment. Az ipar a dél-keleti részekben még nagyon kezdeti állapotban volt, néhány tucat gyárral, az észak-nyugatiakban valamivel jobb volt a helyzet. Alapjában véve azért agrárország volt, túlnyomórészt szegényparaszti lakossággal. Az agrárkedés tehát alapvető volt.

Már 1919. február 25-én egy királyi manifesztum bejelentette az agrárreformot, melyet 1922. május 20-án szavazott meg a parlament. A 100-500 ha feletti nagybirtokot elkozták és szétosztották a parasztek között. Csakhogy nem volt olyan sok nagybirtok. Tulajdonképpen egyedül a volt dél-magyarországi területeken lehetett érdemlegesen földet osztani. Horvátországon az egykori határövidéken csak paraszti birtok volt, Szlovéniában a nagybirtok zömmel erdőkből állt, itt se volt sok lehetőség. A földreform zömmel arra volt jó, hogy a bácskai és bánáti szétosztott földekre szerb parasztekot telepítsenek, sok esetben a szerb hadsereg kiszolgált katonáit. A földreform csak megerősítette az ország agrárjellegét.

A belső berendezkedést az 1921. június 28-án megszavazott ún. Vidovdani Alkotmány szabta meg. Szerbia súlyát mutatja, hogy ez a szerb nemzeti ünnepen, az 1389-es rigómezei csata évfordulóján történt. A korábbi megállapodásoknak megfelelően alkotmányos királyság lett a délszláv állam, az általános választójog alapján megválasztott két-kamarás parlamenttel; és természetesen sok párttal, hiszen a korábbi területeken működött pártok továbbra is léteztek, melyekhez mások is csatlakoztak.

1922-ben az országot 33 közigazgatási egységre osztották fel, szándékosan a történelmi határok figyelembevételével, hogy ezzel is az új állam Belgrádból irányított egységét hangsúlyozzák. Még volt egy fontos törvény ebben az évben: az augusztus 3-án elfogadott, az államvédelemről szóló törvény. Ez olyan „nagyvonalú” volt, hogy mindent bele lehetett magyarázni. Ennek alapján tiltották be a különböző szociáldemokrata pártokból 1919 áprilisában megalakult szocialista (kommunista) pártot, mely illegalitásba is vonult rögtvest.

Az állam a győztes nyugati hatalmak pártfogásával jött létre, elkötelezettnek érezte magát irántuk. A győztesek közül azonban csak Franciaország és Olaszország érdeklődött a térség iránt. Franciaország erősebb is volt, Olaszországgal pedig területi viták álltak fenn, délszláv felfogás szerint az olaszok őket megillető területeket raboltak el. Maradt tehát a francia vonal.

De akadt még egy másik lehetőség is. A kisállamok megnövekedett öntudata arra ösztönözte őket, hogy egymással szerződjenek. Már 1920 augusztusában szerződést kötöttek Csehszlovákiával, 1921 júniusában Romániával. Egy román-csehszlovák szerződés után így alakult ki az szövetségi rendszer, amelyet akkoriban mindenki kisantantnak nevezett. Világos volt, hogy egy alapvető célja volt: a magyar területi revíziós igények visszaszorítása. A francia kormányzat eleinte ellenezte a tömörülést. Azután hamar rájött, milyen előnyös számára a támogatása, hiszen ennek révén vetheti meg a lábát ebben a térségben. Korabeli politikai karikatúrák úgy is ábrázolták a Franciaországot megtestesítő nőalakot, Marianne-t, amint a szoknyája alatt három kigyerek hancúrozik, de elég zord ábrázattal. A kisantant és a francia pártfogás hosszú időre, úgy látszott, biztosítja az államot. Mert nemcsak Magyarországgal szemben álltak fenn nehézségek. Bulgária nem mondott le a bolgár macedónokról és Macedóniáról, amely a háború alatt néhány évig a birtokában volt. Bolgár területen macedón szabadcsapatok szerveződtek, terrorcselekményeket is elkövettek, igaz, többnyire Bulgária területén, ahol külön államot jelentettek az államban. És persze Olaszországgal is feszült volt a viszony.

A nagy nehézséget azonban nem a külpolitikai problémák jelentették, hanem a belső politikai és nemzetiségi ellentétek. A sok párt megléte csak koalíciós kormányokat tett lehetővé, azok meg köztudomásúan ingatagok. Volt is kormányváltás rend-

szerességgel. Még bonyolultabb volt a nemzetiségi kérdés, hiszen az országnak igen sok etnikuma volt. A volt Monarchiából öröklött kisebbségek külön-külön még nem jelentettek nagy fenyegetést, nem voltak nagy számúak (a magyarok 400000 felett), összefogni nem tudtak, nem is akartak. A békeszerződések szerint bizonyos kisebbségi jogok megillették őket, ezek részben csakugyan meg is voltak. A macedónokat ilyen jog nem illette meg, hiszen a kormányzat szerint szerbek, s ezt a lakosság jó része tudomásul is vette, ha nem is mindenki, s akkor Bulgária felé tekintettek. A szlovének is kevesen voltak, meg is szokták a kisebbségi létet még Ausztriában annak idején. De a horvátok már sokan voltak, s nem látták szívesen a belgrádi centralizmust. 1918 előtt volt saját parlamentjük, most csak a belgrádban vehettek részt. S ha ellenzéki pártok voltak, nem is nagy létszámban, mert a választási rendszer a kormánypártoknak kedvezett, mindig sokkal több képviselőjük volt, mint amennyi a szavazatok arányában megillette volna őket. Több horvát ellenzéki párt is volt. Egy a jelentős közülük, a már 1918 előtt is működött parasztpárt, amely a republikánus jelzést is felvette. Nagyon renitens volt, néhány hónapra még be is lépett a Moszkvában székelő agrárinternacionáléba, hogy a horvát sérelmeket ott is feltárhassa a nemzetközi közvélemény előtt. Fel is függesztették a tevékenységét 1925-ben emiatt. 1928 júniusában a pártnak 1908 óta működő vezére, Stjepan Radic és három társa ellen a belgrádi parlament ülésén revolveres merényletet követtek el; Radic néhány nap múlva bele is halt sérüléseibe. A nemzetközi közvéleményt kissé meg is zavarta az eset, de meg lehetett magyarázni, hogy az állam léte forog kockán.

Sándor, aki 1921 augusztusában követte atyját, a régóta munkaképtelen Péter királyt a trónon, a belső nehézségek miatt radikális lépésre szánta el magát. 1929. január 6-án bejelentette az összes párt feloszlását és a királyi diktatúra bevezetését. Október 6-án vette fel az állam hivatalosan is a Jugoszlávia nevet, az állami egység hangsúlyozása érdekében. (Külföldön akkor már általában így nevezték, a hivatalos elnevezés nehézsége miatt.) Az országot 9 bánságra osztották fel. A diktatúra persze a nyugati pártfogóknak kevésbé tetszett. Fokozatosan vissza is tértek a parlamentarizmusra, kormánypártot is hoztak létre, Radikális Parasztdemokrata Párt néven, a radikális jelző a nagy hagyományokkal rendelkező szerb radikális pártra emlékeztetett.

Radic halála óta Macek volt a horvát parasztpárt vezetője. A királyi diktatúra bevezetése után néhány hónappal viszont Ante Pavelic megalapította az usztasa-mozgalmat, amely fegyveresen, a terror eszközával kívánt harcolni a fennálló rend ellen. Jobbról és balról tehát egyaránt megvoltak az állam ellenségei.

A diktatúra tehát „illetlen” volt. 1931 szeptemberében új alkotmányt hoztak, ez valamelyest leplezte a nyílt diktatúrát. De területi vagy vallási alapon továbbra is tilos volt pártot alapítani. A felsőház, a szenátus tagjainak felét a király nevezte ki. A helyzet mégsem konszolidálódott. A korábbiól működő Szlovén Néppárt 1932 utolsó napján autonómiát követelt Szlovénia számára.

Egy váratlan esemény éles fordulatot vezetett. 1934. október 9-én Sándor király egy jugoszláv hadihajón megérkezett Marseille kikötőjébe, ahol Barthou külügyminiszter várta. A városba bevonulás során egy merénylő mindkettőt lelőtte. A merénylet nagy nemzetközi felháborodást keltett. A Magyarországot is érintő ügy a Nemzetek Szövetsége elé is került, de Magyarország felelősségét nem sikerült bizonyítani.

Sándor halálával kiskorú fia, Péter lett a király, helyette Sándor öccse, Pál, mint régensherceg vitte az ország ügyeit. Ő talán még Sándornál is konzervatívabb volt, és ilyen értelemben igyekezett az adott helyzetben tájékozódni. 1935 júniusában egy ügyes politikust, Milan Stojadinovicot nevezte ki miniszterelnökké. Az meg is újította a kormánypártot, most Jugoszláv Radikális Közösség lett a neve, a választásokon könnyűszerral szerezte meg mindig a kényelmes többséget.

A külpolitikában is új dolgok kezdődtek. Még 1934 februárjában a balkáni országok megkötötték a Balkán-paktumot. Csak Bulgária maradt ki belőle, tehát nyilvánvalóan elene irányult, mint a kisantant Magyarország ellen. De Bulgáriában államcsínyvel új kormány alakult, amely igyekezett jó viszonyt teremteni Jugoszláviával. A Balkán-paktum már majdnem szükségtelennek tűnt.

Ez még csak balkáni kérdés volt. Az 1929-33-as gazdasági világválság meggyengítette Franciaországot, a régi protektori szerepet már nem tudta egészében vállalni.

Olaszország igyekezett a helyére állni, de elsősorban Bulgáriára támaszkodott, meg Magyarországra, tehát a két ellenséges országra. Ahhoz viszont gyenge volt, hogy a francia örökséget teljesen átvegye. De erre akadt újabb, erősebb jelentkező.

1933. január 31. óta Németországban Hitler volt a kancellár. A náci Németország először gazdaságilag közelítette meg Jugoszláviát (mint sok más országot). A német ipar és a jugoszláv mezőgazdaság jól kiegészítette egymást, a válság után jól jött a partnerség. Idővel Jugoszlávia már külkereskedelmi forgalmának 48%-át bonyolította le Németországgal. A gazdasági kapcsolatok a politikai viszonyokra is kihatottak. Jugoszlávia egyre inkább eltávolodott a kisantantól, s közeledett a német birodalomhoz. Amikor a németek megszállták Ausztriát, a jugoszláv kormány érdektelenségét jelentette be. Pedig közvetlen szomszédja lett Németországnak, az vette át az addigi osztrák-jugoszláv külpolitikai kapcsolatokat. S nem volt titok, hogy a német kormány pártolja a horvátokat, pontosabban Pavelicet és usztasáit.

Stojadinovic volt ennek a külpolitikai átorientálódásnak az egyik végrehajtója. Az ellenék mégis elégedetlen volt vele, 1939 februárjában a színpalak mögött meg is buktatták. Cvetkovic lett az utódja. Nem kompromittálta magát a centralisztikus irányzattal, mint Stojadinovic, szabad keze volt, a horvátok is inkább hajlandók voltak vele tárgyalni. Augusztus 26-án meg is kötötte Macekkal az egyezményt, amelynek értelmében Horvátország mint bánság autonómiát kapott, külön kormányal. Ivan Subasic lett a bán. Még majd találkozunk vele.

A kisantant külügyminiszterei 1938 augusztusában ütek össze utoljára Bledben, többek között, hogy elismerjék Magyarország egyenjogúságát a fegyverkezés terén. Csehszlovákia felbomlásával gyakorlatilag a kisantant is megszűnt. A második világháború kitörésével új helyzet állt elő. 1940 május-június folyamán a jugoszláv kormányzat felvette a diplomáciai kapcsolatokat a Szovjetunióval. (Addig Belgrádban még cári követség működött, a jugoszláv kormány pénzén.) A már évtizedek óta hagyományos oroszbarátságot így sikerült korszerűsíteni. Minthogy pillanatnyilag még megvolt a szovjet-német barátság, ez német ellenkezéssel sem találkozhatott.

A német főlény már nyomasztó volt, de nem volt hová fordulni helyette. Az 1940. december 12-én kötött magyar-jugoszláv „örökbarátsági szerződés” tétova lépés volt valamiféle biztosíték szerzésére, mindkét fél részéről. Olaszországra már nem lehetett számítani, az már júniusban belépett a háborúba a németek oldalán, tehát nem jelentett ellensúlyt.

A jugoszláv külpolitika továbbra is lavírozni próbált. A német nyomás azonban könyörtelen volt. 1941. március 25-én Jugoszlávia is csatlakozott a német-olasz-japán háromhatalmi szerződéshez, ahogy előtte jónéhány kisállam. Ez a lépés azonban óriási felháborodást keltett az országban. Az aláírásról vonaton hazérkező kormányküldöttség meg Belgrád előtt kénytelen volt kiszállni. Március 27-én Belgrádban puccs zajlott le. Pál régensherceget lemondatták, II. Pétert nagykorúvá nyilvánították, s ő Simovic tábornokot nevezte ki miniszterelnökké. A német diplomácia csúfos kudarcot szenvedett. Ezt nyilván nem hagyhatta szó nélkül. Különben is, ekkor már készülődött a Szovjetunió elleni támadásra. Külön nehézséget okozott, hogy az olasz támadással indult olasz-görög háborúban az olaszok egyik vereséget szenvedtek a másik után, a görög csapatok már albán (vagyis 1939 óta olasz) területen álltak.

A szovjet kormány még egy lépést tett, április 5-én barátsági szerződést kötött Jugoszláviával. Másnap a németek olasz és bolgár támogatással lerohanták az országot. Április 11-én Magyarországot is csatlakozott a támogatáshoz, arra hivatkozva, hogy Jugoszlávia szétesett. Valójában a hadsereg csak április 17-én tette le a fegyvert. A király és a kormány Londonba menekült, ott próbálta fenntartani a jugoszláv állam folytonosságát.

Az állam valóban szétesett, többféle új uralom alá. Az egykor Ausztriához tartozó szlovén területeket Németországhoz csatolták, illetve egy részt Olaszország kapott meg. Magyarország megszállta a Bácskát, ahol jelentős volt a magyarok száma, de korántsem jelentette a többséget. Felmerült, hogy a Bánát jugoszláv részét is megkapja Magyarország, de a románok háborúval fenyegetőztek. Így ez a terület megmaradt Szerbiának. Macedóniát természetesen a bolgárok kapták meg, Koszovót az olasz uralom alatt álló Albániához csatolták. Szerbia és Montenegro megmaradt névleg független államként,

egy Nedic-vezette csatlóskormányval az élen. Horvátország Ante Pavelic kezébe került, aki már április 10-én kihirdette a Független Horvát Államot (ez volt a hivatalos elnevezés). Usztasa államot teremtett meg, persze német katonai segítséggel. Horvátország megkapta egész Bosznia-Hercegovinát, de Dalmáciának a középső felét kénytelen volt átengedni Olaszországnak, az összes adriai szigettel együtt. (Ezt majd az 1943 szeptemberi olasz fegyverletétel után kapja meg Horvátország.)

Jugoszlávia tehát ténylegesen német-olasz, illetve magyar és bolgár megszállás alá került. A horvát állam hiába viselte nevében, hogy független, a kortársak is tudták, hogy ez fikció. Az olaszok azzal próbálkoztak, hogy a Savoyai dinasztia egyik tagját a horvát trónra ültessék. Még tárgyalások is folytak a magyar Szent Korona kölcsönkéréséről a koronázáshoz. A próbálkozás azonban komolytalan volt, Németország ilyen ügyletbe nem egyezhetett bele.

Az április 20-22. közti német-olasz konferencia azonban hiába rendezte el a területeket, a lakosság közbeszólt. A királyi jugoszláv hadsereg egyes egységeit május 10-én Draza Mihajlovic harcba vezette a megszállók ellen, a király nevében. A kommunista párt, amelynek élén már 1937 óta Josip Broz, egy horvát származású kommunista állt, aki részt vett az 1917-es oroszországi forradalomban, mint osztrák-magyar hadifogoly, természetesen szintén az ellenállást választotta. Erről 1941. július 4-én hozott határozatot. Ekkor már a Szovjetunió elleni német támadás után vagyunk, a szovjet-német barátság nem feszélyezte többé a pártot. Az egyes területeken napokon belül megszerveződtek a párt irányítása alatt a partizánosztagek, legkésőbbben Macedóniában, csak októberben.

Világos volt, hogy a kommunista párt nem harcolhat a királyságért, mint Mihajlovic csetnikjei. Az ellenség azonban mégis közös volt, tehát ésszerű lett volna összefogni ellene. Folytak is erről tárgyalások, de egyik fél sem volt hajlandó engedni. Így októberre a csetnikek és a partizánok már nemcsak a németek, hanem egymás ellen is harcoltak. A horvát usztasák is kivették részüket a polgárháborúból, különösen Bosznia területén, ahol terrorakciókat hajtottak végre a szerb lakosság ellen. Máig sem lehet pontosan tudni, hányan estek ennek áldozatául.

Nagy-Britannia – és hamarosan az Egyesült Államok – Mihajlovicot támogatta, kinevezték a londoni emigráns kormány hadügyminiszterévé. Aztán Titót is támogatták (ekkor már így hívták a kommunista vezért). Idővel pedig rájöttek, hogy Tito partizánjai több eredményt érnek el a megszállókkal szemben, s attól kezdve már csak Titót támogatták. Igaz, lett 1944, mire ez bekövetkezett.

Addigra azonban az országon belül lényeges változások mentek végbe. Tito partizánjai különösen Bosznia hegyes-erdős terepén eredményesen harcoltak a megszállók ellen, nehézségeket okoztak a közlekedésben, ipari szabotázsokat hajtottak végre. Még Horvátországban is jelentős területeket tudtak, ha csak átmenetileg is, felszabadítani. Egyértelmű volt, hogy ennek a harcnak a vezetője, lelke Tito, aki így már 1942-re nagy tekintélyt tudott magának szerezni az országon belül, de a szövetségesek körében is. Ő az ellenállás vezére, a felszabadulás után nyilván számolni kell vele, ami nem kevés fejtörést okozott az emigráns jugoszláv kormánynak.

1942. november 26-án a felszabadított területeken lebonyolított választások után Jajcában összeült Jugoszlávia Nemzeti Felszabadításának Antifasiszta Tanácsa (a szerb kezdőbetűk nyomán AVNOJ), hogy irányítsa a harcot. Az angolszász hatalmak még hónapokig haboztak, 1943. szeptember 1-jétől kezdve azonban már katonai segítséget nyújtottak a partizánoknak, akiknek a száma ekkor már mintegy 300000 volt.

1943. november 29-30-án, az AVNOJ második ülészakán már kimondták, hogy az új Jugoszlávia törvényhozó testülete, kormányt is alakítottak Tito vezetésével. Azt december 15-én a szovjet kormány el is ismerte. Jugoszláviának tehát egyszerre két kormánya volt, egy királyi az emigrációban, és egy tényleges kommunista az országon belül. Az angolszász hatalmak még a londonit ismerték el, de egyre inkább közeledtek Titóhoz is.

A szövetséges nagyhatalmak teheráni konferenciája után vagyunk már, ahol kezdett kibontakozni a háború utáni rendezés, de minden még alá volt rendelve a németek elleni harcnak, a vitás kérdéseket tehát lehetőleg nem vették elő. A londoni kormányt minden-

esetre átalakították, az egykori horvát bán, Subasic lett a miniszterelnök. Simovic túlságosan királyhű volt ahhoz, hogy tárgyalóképes legyen.

A németek persze egész idő alatt jelentős erőket vetettek be a partizánok elleni harcba, időnkénti sikereik azonban nem tudták a partizán-harcot felszámolni. Májusban még Tito főhadiszállását is megtámadták, Tito csak egy szovjet katonai repülőn tudott elmenekülni. De megmenekült, a harc folytatódott. A német katonai vereség belátható közelbe került.

Az angolszász hatalmak még mindig a két fél kibékítésén munkálkodtak. A cél az volt, hogy a hazai és az emigráns kormány valamilyen formában egyesüljön. Tito 1944 júniusában személyesen tárgyalt Subasiccsal, augusztusban Churchilllel Nápolyban. (Világos volt, a németek már nem tartják megbízhatónak kezükben Jugoszláviát, ha onnan Nápolyba lehet repülni.) Egyik alkalommal sem sikerült megegyezni. Tito, otthon, előnyösebb helyzetben volt. Most már nyilvánvaló lehetett, hogy az ő partizánjai fogják az országot megszabadítani. Igaz, nem egedül. Tito már szeptember 28-án egyezményt kötött a Szovjetunióval, ennek értelmében a szovjet hadsereg jugoszláv területre léphetett. Ez Tito erejét mutatta. Sehol másutt nem volt szó arról, hogy a szovjet csapatoknak engedély kell a felszabadításhoz. Szeptember 12-én II. Péter Londonból felhívta Jugoszlávia lakosságát, támogassa Tito partizánjait. Mihajlovic csetnikjei már el voltak felejtve. Ez sem módosított azonban azon, hogy az emigráns kormánynak már nem lehetett érdemi beszélője a hazai ügyekben.

Október 20-án a partizánok és a szovjet csapatok felszabadították Belgrádot, Tito ide tehetette át székhelyét. November 1-jén egyezményt kötött Subasiccsal. Ahogy az AVNOJ már 1942 novemberében meghirdette, az eljövendő Jugoszlávia föderatív állam lesz, hat egyenrangú köztársasággal. A belgrádi centralizációval szakítani kellett, vagy inkább úgy tenni, mintha szakítának? Lehetetlen megmondani, hogy ebben a pillanatban ebben a vonatkozásban mi volt Tito igazi szándéka. A hatalom kérdésében nem ismert kompromisszumot.

Ideiglenesen mégis rákényszerült. Az angolszászok még mindig a londoni kormánnyal próbálkoztak. Ezt a szovjet kormányzat is támogatta, hiszen az általa felszabadított területeken mindenütt koalíciós kormányokat támogatott. A teljes kommunista hatalomátvételt jóval későbbi időpontra tervezte.

1945. március 7-én Tito ideiglenes kormányt alakított, többnyire kommunistákból persze, de polgáriak is voltak még benne. A külügyminiszter a volt kormányfő, Subasic lett. Heteken belül egyébként egész Jugoszlávia területe felszabadult, még Triestet is a partizáncsapatokból alakult jugoszláv hadsereg foglalta el, hiszen arra is igény tartott.

A király hazatéréséről már szó sem lehetett. Nem sokkal az európai béke bekövetkezése után megtörténtek az első lépések a teljes hatalomátvétel felé. A gyakorlatban ez már amúgy is megtörtént. Augusztus 23-án törvényt hoztak a 45 ha feletti földek államosításáról, ez gyakorlatilag már csak inkább a gazdagparaszti gazdaságokat érintette. Két napra rá törvényt hoztak a nép ellen elkövetett bűntettek megbüntetéséről. Ennek alapján lehetővé vált a nagyipar jelentős részének az államosítása.

A tendencia nyilvánvaló volt. A kormány polgári ministerei sorra bejelentették lemondásukat, utolsóként Subasic külügyminiszter októberben. November 29-én kikiáltották a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaságot. Tito maradt a kormányfő (1953 januárjától kezdve egyúttal államfő is).

A részleteket az 1946. január 31-én megszavazott föderatív alkotmány szabályozta. A hat köztársaság egyenrangú, saját kormánnyal, de természetesen Belgrádban működik a föderáció kormánya, ennek az elnöke Tito. Az ország valamennyi nemzetisége egyenrangú. A két háború közti jugoszláviai belügyekre emlékezve erre Tito gondosan ügyelt. Apártállam azonban ekkorra már teljesen kiépült, a polgári pártok megszűntek. A hatalom a párt, a hadsereg és a rendőrség kezében volt. A nemzetek és nemzetiségek egyenjóságú egyúttal az elnyomás egyenlőségét is jelentette.

Ami a többi népi demokráciában csak néhány év múlva kezdődött, koalíciós időszakok után, amelyek hol csakugyan azok voltak, hol csak látszatra, az Jugoszláviában már 1945-ben megvalósult. 1946 júliusában megszavazták a termelőszövetkezeti törvényt, decemberben államosították a még megmaradt ipari vállalatokat. Tito végül is teljesen a

Sztálin által szabott menetrend szerint haladt, csak időben mindig valamelyest előbbre. 1947-51-re már meghirdették az első öt éves tervet, a szokásos céllal: a nehézipar fejlesztése, a szocialista gazdaság állandó fejlesztése, az életszínvonal emelése (a tervekben ez is benne volt mindenütt). A külpolitikában is beleilleszkedett az ország a szocialista közösségbe (az elnevezés még nem volt mindenfelé elterjedve, de ez csak idő kérdése volt). Megkötötték a szokásos barátsági és együttműködési szerződéseket a kelet-európai országokkal, elsősorban a Szovjetunióval természetesen.

1947-ben Jugoszlávia elismerten az élen járt a szocializmus építésében. Amikor szeptember 30-án az 1943-ban feloszlott III. Internacionálé helyett létrehozták a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodáját, ez Belgrádban történt meg, és Belgrád is lett a székhelye. Ekkor már a Marshall-terv visszautasítása után vagyunk, Európa kettévált, keleti „haladó” felén a kommunizmus távlatai felé meneteltek. A Tájékoztató Iroda (rövid nevén Kominform) feladata hivatalosan a kölcsönös tájékoztatás, a kommunista pártok közti együttműködés volt, korántsem (hivatalosan) valamelyik párt vezető szerepével. Valójában Sztálin a szovjet vezető szerepet akarta ezzel megújítani. Úgy tűnt, szükség is van rá, mert akadtak renitensek.

1947. augusztus 1-jén Tito és Georgi Dimitrov jegyzőkönyvet írtak alá egy eljövendő jugoszláv-bolgár föderációról. Jugoszláv részről úgy képzelték, hogy Bulgária hetedik köztársaságként lép be a föderációba. A bolgárok persze valóban két fél föderációjának képzelték. Kétségtelen, a jugoszláv elképzelés volt a logikusabb. Ezen az ellentétén is múlt, nemcsak Sztálin elhatározásán, hogy a föderációból nem lett semmi.

Sztálin nemcsak ezt nem akarta. Már jó ideje elégedetlen volt Titóval, hiszen az az ő vezető szerepét kezdte elhomályosítani. 1947 elejére a szakítás körvonalai kezdtek kibontakozni, bár a nyilvánosság még keveset tudott róla, de március 17-18-án visszahívták Jugoszláviából a szovjet tanácsadókat. A jugoszláv vezetés már sejtette, mi készül. Amikor június 30-án összehívták a Kominform újabb ülészakát, de már nem Belgrádba, a jugoszláv képviselők meg sem jelentek. A Tájékoztató Iroda hosszú határozatot hozott arról, hogy Jugoszláviában hibákat követnek el a szocializmus építésében. Számos konkrétumra hivatkoztak, néhány még meg is felelt a valóságnak. Június 27-én hozták nyilvánosságra a határozatot, világszenzációt keltve. Június 30-án a jugoszláv pártvisz-szautasította a vádakat. Megindult a vita, a kölcsönös vádaskodás, először még elvtárs megszólítással, aztán ez elmaradt, a vita eszkalálódott. 1949 során egyéb országokban, így nálunk is, koncepciós pereket rendeztek, s az egyik fő vádpont a Jugoszláviával való együttműködés volt. Tito akkor már úgy szerepelt a propagandában, mint az imperialisták láncos kutyája, aki üldözi a kommunistákat. Elvégre volt is valamelyes alapja. A jugoszláviai párttagok közül sokan a Kominform mellett álltak, visszhangozták a bírálókat. A jugoszláv hatóságok a szovjetektől tanult módszerekkel léptek fel velük szemben. Aki még meglehetett, emigrált a Szovjetunióba vagy valamelyik másik szocialista országba. Aki maradt, azt a Goli Otok szigetén létrehozott koncentrációs táborba szállították. Mintegy 16-18 ezer ember került itt fogságba.

Tito továbbra is a marxista-leninista elméletet vallotta, a szembenállás leghevesebb napjaiban így nyilatkozott nyugati újságíróknak, akik az akkor már rossz hírbe keveredett szovjet rendszerrel szemben valami más, újat vártak tőle. A gyakorlatban csakugyan tett néhány lépést, amely elfordulást jelentett a szovjet példától. 1949 májusában meghozta a közigazgatási törvényt, ez vetette meg a később híressé vált öngazgatás alapjait. Decemberben a falu addig szorgosan erőteltett kollektivizálását felfüggesztették. Ad-digra sorra felmondták a testvéri országokkal kötött szerződéseket, 1950 júniusában törvényt hoztak a munkásönigazgatásról. 1952 novemberében a soronlévő pártkongresszuson a párt a Jugoszláv Kommunista Szövetsége nevet vette fel. 1953-ban megengedték a termelőszövetkezetek feloszlását, a paraszti földtulajdon maximumát 10 hektárban szabták meg (kb. 20 hold). Ebben az évben új alkotmányt is szavazott meg a parlament. A minta persze még ekkor is az 1936-os szovjet alkotmány volt az egyéni jogok megszabásában, de a többi rendelkezés csakugyan inkább eltávolította Jugoszláviát a szocialista tábor többi országától.

A nyugati hatalmak, és elsősorban az Egyesült Államok természetesen tüstént felfigyeltek a szakításra. Jugoszlávia élelmiszersegélyt kapott, később már hadianyagot is.

Hiszen az ország is berendezkedett 1948 óta egy szovjet támadásra. Az embereket partizánháborúra képezték ki, mert nyilvánvaló volt, olyasfajta háború lesz ez, mint épp néhány éve a németek ellen. Persze Jugoszláviának is engedményeket kellett tennie. 1954-ben végre megoldották a trieszti kérdést (addig Trieszt szabad állam volt, mert másban a nagyhatalmak nem tudtak megegyezni). Most Trieszt Olaszországé lett, környékének nagyobb részét viszont Jugoszlávia kapta meg.

A jugoszláv szovjet konfliktusban Sztáliné volt a vezető szerep. Halálával új helyzet állt elő. Az új vezetés számára kényelmetlen volt a szocialista országok közti viszály, az amerikai behatolás is aggasztotta. Most voltaképpen a szovjet fél volt gyengébb helyzetben, ő is kezdeményezett. 1954 júniusában már az SZKP Központi Bizottsága levélben javasolta a JK SZ-nek a pártközi kapcsolatok felújítását. A következő év május 26. – június 2. közt Hruscsov, az SZKP főtitkára és Bulganyin miniszterelnök Belgrádba látogatott. Igazi Canossa-járás volt ez. A kapcsolatok normalizálódtak, vagy legalábbis úgy látszott. Helyreálltak a diplomáciai kapcsolatok, megint barátságról volt szó. 1956 őszén Hruscsov megint Jugoszláviában járt, hogy megszerezze Tito beleegyezését a második magyarországi szovjet beavatkozásra. Meg is kapta, Tito nyíltan kiállt mellettük.

A viszony mégsem volt felhőtlen. Igaz, Tito Moszkvában viszonzta a látogatást. 1957-ben a kommunista és munkáspártok moszkvai találkozóján jugoszláv delegáció is részt vett, de nem szavazta meg a Szovjetunió vezető szerepét a pártok sorában. 1960-ban a következő találkozón már meg sem jelent a jugoszláv küldöttség. A tanácskozás résztvevői el is ítélték egyhangúlag, ahogy ez szokásos volt, a jugoszláv revizionizmust. Annyiban is maradt a dolog, időnként nagyobb volt a barátság, időnként megint hűvösebb szelek jártak. Látványos szakításra, mint 1948-ban, most már nem került sor. A szovjet-kínai konfliktus miatt a kommunista és munkáspártok találkozóit amúgy is megszűntek, nem volt hol félkezni.

Tito más területet talált magának, ahol vezető szerepet játszhat. 1956 júliusában Brioni szigetén, egyik kastélyában találkozott Nehru indiai miniszterelnökkel és Nasszer egyiptomi elnökkel. Innen indult el az el nem kötelezett országok mozgalma, amely a két megcsontosodott katonai tömb, a NATO és a Varsói Szerződés között valamiféle harmadik utat próbált találni, voltaképpen nem csekély sikerrel. Ezen belül pedig Titónak vezető szerep jutott, mint aki egyszer már ellen tudott állni a Szovjetunióknak, de a Nyugatnak sem adta be a derekát. Megkezdődtek pompázatos utazásai a harmadik világ országaiba. Mindenütt nagy lelkesedéssel fogadták, tábornagyi egyenruhájában jól festett az egzotikus országokban. Csak ezek az utazások annyiba kerültek, mint Szlovénia egész évi költségvetése. És akkor még nem vettük figyelembe, mibe került a 14 kastély és nyaraló, meg az egész udvartartás fenntartása. Sokáig a nej, Jovanka is ott feszített férje oldalán a fogadásokon. Az utolsó években azonban eltűnt. Mondják, házi őrzetben tartották, azóta sem lehet biztosan tudni, miért.

Otthon, az országon belül Tito tekintélye megrendíthetetlen volt. Még népszerű is volt, hiszen bizonyos liberalizmust képviselt. A párturalommal egyre kevesebben értettek egyet, de Titót nem lehetett büntetlenül bírálni. Egyik legközvetlenebb munkatársa, Milovan Djilas már 1953-ban bírálta az egypártrendszer, azután megírta az új osztályról szóló könyvét: az új osztály egyetlen pozitív érdeme a történelemben az lesz, hogy elmaradott országok iparosítását mozdította elő. A bírálat valamennyi szocialista országnak szólt. Már 1954-ben börtönbüntetésre ítélték Djilast, ha kiengedték, hamarosan újra lecsukták, hosszabb időre; a játék többször megismétlődött.

A gazdasággal is bajok voltak, Djilas véleménye szinte optimistának hatott. A már 1918-ban különböző szinteken állott területek közt a különbségek még csak fokozódtak, a nyugatiak gazdagodtak, a déliek egyre inkább elmaradtak. Az 1965 júliusában bevezetett gazdasági reform arra irányult, hogy ezen módosítsanak, segítsék a fejletleneket. Ez csak arra volt jó, hogy a fejletteket elégedetlenné tegye, hiszen nyereségük elfolyt a szegényebbek támogatására. Jugoszlávia persze nagy kölcsönöket is vett fel a nyugatiaktól. A visszafizetés nem ment. Pedig az országnak két sajátos jövedelemforrása is volt. Százerek mentek nyugati országokba vendégmunkásnak, ott szerzett jövedelmük jó részét hazautalták, kemény valutában. Az adriai tengerpart és még jónéhány más érdekesség turisták millióit csábította az országba. Elvégre ez volt az a szocialista ország,

amely viszonylag nem haragudott annyira a Nyugatra, mint a többiek, nem is tűnt annyira szocialistának. Nyugatiak félelem nélkül mehetek oda. Mindez mégsem volt elég. Az 1966-os valutareform után (a régi 100 dínárt 1 dínárra váltották át, de mindenki még a régi pénzben számolt) hamarosan újra megindult az infláció. Az öngazgatás, amelyet a közigazgatásra is kiterjesztettek, csak fokozta a bürokráciát, több mint 18 százalékkal megnőtt a hivatalnokok aránya, az üzemekben is növekedett a nem termelő munkában részt vevők száma.

1963-ban új alkotmányt vezettek be, az államelnökségben bevezették a köztársaságok szerinti rotációt, de kimondták, hogy ez Titóra nem érvényes, 1978-ban életfogytiglani elnökké is választották. Hatalma valóban korlátlan volt. 1966-ban leváltotta Rankovicot, aki húsz éve az állambiztonsági szolgálat élén állt.

A gazdasági nehézségek, a párturalommal való, még csak lappangó elégedetlenség mellett a felszínen megint a nemzeti kérdés került elő. Jugoszlávia sokáig azzal büszkélkedett, hogy megoldotta a nemzeti kérdést. Valóban több szabadságot biztosított a nemzetiségeknek, mint bármelyik másik szocialista ország. De éppen az „államalkotó” nemzeteknek (a kisebbek nem voltak államalkotók) mintha kevesebbet adott volna annál, amit vártak. Az 1970-es évek elején különösen a horvátok körében elégedetlenség ütötte fel a fejét. Tito tekintélyével még rendet tudott teremteni, a horvát nacionalistákat börtönbe zárták (köztük Tudjmant).

1974 februárjában újabb alkotmányt hoztak, összesítették az addigi részeredményeket. Az alkotmány megnövelte az egyes köztársaságok hatáskörét. A Vajdaság és Koszovo Szerbián belül autonómiát kapott, ezzel majdnem olyan jogokat, mint a köztársaságok. A JKSZ-en belül viszont megerősítették a demokratikus centralizmus elvét, az egyes köztársaságokban ugyan külön Szövetségek működhetnek, de a belgrádi központ szava döntő maradt, holott ezzel is már sokan elégedetlenkedtek.

1980. május 4-én meghalt Tito. 88 éves volt, az utolsó években már csak a fontosabb esetekben avatkozott be a politikai ügyekbe. Mégis ő volt az állam egységének a szimbóluma, mint a Monarchiában Ferenc József annak idején. Most már megvalósították az államelnökség élén az evenkénti váltást, minden alkalommal más-más köztársaság vagy tartomány adta az elnököt. Ez azonban már csak formalitás állt. Egy évvel Tito halála után Koszovóban az albánok tüntettek. Azóta is bizonytalan ott a helyzet, a szerbek menekülnek onnan. 1984-ben kérni kellett a nyugati adósságok törlesztésének átütemezését. Ez sem segített a gazdasági helyzeten. A köztársaságok már nyíltan elégedetlenkedtek a belgrádi, tehát szerb uralommal. A szerb akadémikusok viszont éppen 1986-ban egy memorandumot terjesztettek elő, ebben a szerb nemzet panaszait sorolták fel, amely viseli az állam terheit, a többiek meg csak bírálják.

A Szovjetunióban Gorbacsov által hozott változások, még inkább pedig a szocialista rendszer 1989-ben kezdődő összeomlása az európai szocialista országokban nem maradhatott hatás nélkül. A nemzeti ellentétek és a párturalommal való elégedetlenség szélesfónódtak. Jugoszlávia megindult a felbomlás útján.

A vezetők természetesen a nyugati köztársaságok voltak. Szlovéniában 1989 januárjában megalakult a Szlovén Demokrata Szövetség, az egypárti uralommal szemben. Júniusban a Horvát Demokratikus Közösség következett. A szerb válasz a két tartomány autonómiájának a felszámolása volt, a márciusban megszavazott új szerb alkotmány értelmében. Novemberben a kommunista Milosevic lett a szerb elnök. A szerb párt még decemberben is a többpártrendszer ellen foglalt állást, pedig ott is megindult az új pártok és nemzeti szervezettek, mint a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége megalakulása. Szlovéniában decemberben már hat ellenzéki párt tömörült a demokratikus ellenzék szövetségébe. Egyébként szeptemberben már nyilvánították Szlovénia szuverenitását. 1990-ben pedig törölték a szocialista jelzót az ország elnevezéséből.

Az események viharos gyorsasággal követték egymást. Az 1990 tavaszán tartott első szabad választásokon Szlovéniában az ellenzék megnyerte a szavazatok 55%-át, a reformkommunista Milan Kucan lett az elnök. Horvátországban a Demokratikus Közösség győzött. Macedóniában az ellenzék relatív többséget kapott, Bosznia-Hercegovinában a muszlimok győztek. Szerbiában és Montenegróban viszont a szocialista nevet felvett utódpartok. Szlovéniában decemberben egy népszavazáson 88,5%, 1991 májusában

Horvátországban 94,17% a függetlenségre szavazott. Hamarosan kimondták mindketten a teljes függetlenséget és a kiválást Jugoszláviából. A példát Bosznia-Hercegovina és Macedónia is követte idővel.

A szerbek kénytelenek voltak tudatosítani, hogy egyharmaduk más köztársaság területén él. Jugoszlávia felbomlása azt jelenti, hogy ezek idegen uralom alá kerülnek. Ezért léptek fel ezek a területek azzal az igénnyel, hogy Szerbiához csatlakoznak. 1991 során ebből már fegyveres összetűzések robbantak ki, először 1991 március 2-3-án Pakracon, azután jött a szlovéniai harc, közben folyt Horvátországban, 1992-ban áterjedt Boszniára.

A szerbek ragaszkodtak Jugoszláviához, 1991 februárjában ezért álltak elő egy új föderációs tervvel. A nyugati hatalmak is szerették volna megőrizni az állam egységét. Horvát és szlovén részről az volt a felelet, hogy a fegyveres harcok után erről már szó sem lehet. 1991. október 7-én kikiáltották a teljes függetlenséget. A helyzet azóta is cseppfolyós, a történész folyamatban lévő dolgokról nem tud ítélet mondani, még kevésbé jóslásokba bocsátkozni. Annyi talán az eddigiekből kiderül, hogy egy ilyen, mégicsak kis állam sorsába milyen erősen szólnak bele a nagyhatalmak, az egész nemzetközi helyzet. Az is kiderül talán, hogy a pártállam lebontása, a pluralista demokrácia megeremtése az eredeti keretek közt is elképzelhető lett volna. Elvégre az öngazgatás továbbfejlesztésével már 1977-ben megpróbálkoztak ezen a kereten belül valamiféle pluralizmussal. Az is kiderül talán, hogy a legalapvetőbb a nemzeti ellentét volt, ezért nem tudták végül is kezelni, mert hiszen végleg megoldani csak népirtással lehetne.

Jugoszlávia tehát végül is megmaradt, területének talán egyharmadán. Vajon lesznek határváltozások az egykori Jugoszlávián belül? Ez pillanatnyilag valószínű, de természetesen nem biztos. Ami biztos, az az 1918-ban létrejött Jugoszlávia megszűnése, és hogy ez nem megy végbe olyan simán, mint az a csehek és szlovákok esetében, az a történelmi előzményekből is magyarázható.